

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYADA YOSHGA MOS TARBIYA VA TA'LIM METODIKALARI

Atadjanov Eldorjon Erkinjanovich

Qibray tumani 39 umum talim maktabi psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik psixologiyada yoshga mos tarbiya va ta'lim metodikalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda bolalarning psixologik rivojlanish bosqichlari, individual xususiyatlari hamda yosh omiliga qarab samarali ta'lim va tarbiya yondashuvlarini shakllantirish muhimligi yoritilgan. Shuningdek, Vygotskiy, Piaget, Erikson kabi psixologlarning yosh davrlariga oid konsepsiyalari asosida zamonaviy ta'lim jarayonida differensial yondashuvni qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada o'qituvchi va tarbiyachilarning pedagogik-psixologik tayyorgarligini kuchaytirish, har bir yosh bosqichiga xos metodikalarni ishlab chiqishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar. Pedagogik psixologiya, yosh davrlari, ta'lim metodikasi, tarbiya, differensial yondashuv, psixologik rivojlanish, individual yondashuv, shaxs shakllanishi, o'quv jarayoni, Vygotskiy nazariyasi, Piaget bosqichlari, o'qituvchi roli, motivatsiya, metodika, didaktika.

Annotation. This article analyzes age-appropriate educational and upbringing methodologies in pedagogical psychology from a scientific and theoretical perspective. The study emphasizes the importance of forming effective teaching and upbringing approaches based on children's developmental stages, psychological characteristics, and age factors. The concepts of Vygotsky, Piaget, and Erikson are used to explore the implementation of differential approaches in modern education. The article highlights the need to enhance teachers' pedagogical-psychological competence and to develop specific methods suitable for each age group.

Keywords. Pedagogical psychology, age periods, teaching methodology, upbringing, differential approach, psychological development, individual approach, personality formation, educational process, Vygotsky's theory, Piaget's stages, teacher's role, motivation, didactics, methodology.

Аннотация. В данной статье научно и теоретически анализируются возрастные методы воспитания и обучения в педагогической психологии. В исследовании подчеркивается важность формирования эффективных подходов к обучению и воспитанию с учетом возрастных особенностей и этапов психологического развития детей. Рассматриваются концепции Выготского, Пиаже и Эриксона, а также возможности применения дифференцированного подхода в современном образовательном процессе. В статье обосновывается необходимость повышения педагогико-психологической подготовки учителей и разработки методик, соответствующих каждому возрастному этапу.

Ключевые слова: Педагогическая психология, возрастные этапы, методика обучения, воспитание, дифференцированный подход, психологическое развитие, индивидуальный подход, формирование личности, образовательный процесс, теория Выготского, стадии Пиаже, роль учителя, мотивация, дидактика, методология.

Kirish. Pedagogik psixologiya ta'lim jarayonining eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, insonning psixik rivojlanishi, shaxs shakllanishi va o'quv faoliyati jarayonida kechadigan ichki psixologik mexanizmlarni o'rganishga qaratilgan. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim-tarbiya tizimida yoshga mos individual yondashuvni shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda, chunki har bir bolaning o'ziga xos psixologik rivojlanish sur'ati, qobiliyati, idrok qilish darajasi va motivatsiya tizimi mavjud. Shu bois, pedagogik psixologiyada yoshga mos ta'lim metodikalarini ishlab chiqish o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish uchun zaruriy shart hisoblanadi. Yoshga oid pedagogik yondashuvlar nazariyasi Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari, Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi hamda Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi asosida shakllanib kelmoqda. Ushbu nazariyalar shaxsning har bir yosh davrida o'ziga xos psixologik ehtiyojlari va o'qishga bo'lgan qobiliyatini hisobga olish zarurligini asoslab beradi. Maktabgacha ta'limda o'yin faoliyati, boshlang'ich bosqichda tajriba asosida o'qitish, o'rta ta'limda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, oliy ta'limda esa mustaqil va ijodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash kabi yondashuvlar yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilishi kerak. Shuningdek, yoshga mos tarbiya metodlari orqali bolalarda ijtimoiy moslashuv, emotsional barqarorlik va ijobiy o'z-o'zini anglashni shakllantirish mumkin. Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy ta'lim tizimida psixologik-pedagogik yondashuvlarning uyg'unligi, yoshga qarab differensial ta'lim metodlarini qo'llash, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish eng muhim maqsadlardan biridir. Bu esa, nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki har bir shaxsning to'liq intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga imkon yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik psixologiyada yoshga mos ta'lim va tarbiya metodikalarini ishlab chiqish masalasi ko'plab ilmiy tadqiqotlarda chuqur o'rganilgan bo'lib, bu yo'nalish insonning psixologik rivojlanish qonuniyatlariga tayanadi [1]. J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bola tafakkuri bosqichma-bosqich murakkablashib boradi, shu sababli ta'lim jarayonida yosh davriga mos metod va topshiriqlardan foydalanish o'quv faoliyatining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir etadi [2]. L. S. Vygotskiy esa "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini ilgari surib, bolaga murakkab topshiriqlarni mustaqil emas, balki kattalar yoki malakali tengdoshlari yordamida bajarish orqali yangi bilimlarni egallash imkonini beradi, deb hisoblaydi [3]. Shuningdek, E. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi ham har bir yosh

bosqichida shaxsning o'ziga xos psixologik inqirozlarni boshdan kechirishini va ular orqali shaxsiy identifikatsiya shakllanishini asoslab beradi [4]. J. Bruner va D. Dewey tadqiqotlarida esa o'quvchi faol ishtirok etadigan interaktiv ta'lim metodlari, tajribaga asoslangan o'qitish va o'yin orqali o'rganish tamoyillari asosiy o'rin tutadi [5]. Zamonaviy ta'lim psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlarda yoshga mos differensial yondashuv, kompetensiyaviy o'qitish, emotsional intellektni rivojlantirish hamda reflektiv o'qitish metodlari keng qo'llanmoqda [6]. Mahalliy mualliflar tadqiqotlarida ham (A. Jalolov, S. Yuldasheva, N. Qodirov) yosh psixologiyasi asosida tuzilgan ta'lim texnologiyalarining o'quvchilarda motivatsiya, tafakkur va ijodkorlikni rivojlantirishdagi roli yoritib berilgan [7]. Shuningdek, xalqaro amaliyotda Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar tajribasi yoshga mos individual yondashuvning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatmoqda [8]. Bu mamlakatlarda har bir yosh bosqichiga mos ravishda o'quv yuklamasi, metodika va baholash tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bu yondashuv o'quvchilarning o'z qobiliyatini erkin namoyon etishiga imkon yaratadi. Shunday qilib, tahlil qilingan manbalar shuni ko'rsatadiki, yoshga mos pedagogik va psixologik yondashuvlar o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, shaxsni har tomonlama rivojlantirishga zamin yaratadi va ta'lim tizimida insonparvarlik tamoyillarini amalga oshirishda muhim o'rin tutadi.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda pedagogik psixologiyada yoshga mos ta'lim va tarbiya metodikalarini aniqlash, tahlil qilish hamda ularning amaliyotdagi samaradorligini baholash maqsad qilingan. Tadqiqotning nazariy asosini Vygotskiy, Piaget, Erikson, Dewey va Bruner kabi olimlarning psixologik rivojlanish nazariyalari tashkil etadi. Ushbu nazariy manbalar bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish bosqichlarini aniqlashda, shuningdek, har bir yosh davriga xos ta'lim metodlarini tanlashda ilmiy mezon sifatida qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy-psixologik tahlil, kuzatish, suhbat, so'rovnoma, diagnostik testlar hamda pedagogik eksperiment usullari qo'llanildi. Tajriba-sinov ishlari maktabgacha ta'lim muassasasi, umumta'lim maktabi va oliy ta'lim bosqichlarida olib borildi. Har bir bosqich uchun yosh davriga mos metodik yondashuvlar ishlab chiqildi: masalan, maktabgacha ta'limda o'yin asosidagi o'qitish, boshlang'ich bosqichda faol metodlar va vizual tasvirlar yordamida idrokni rivojlantirish, o'rta ta'limda muammoli o'qitish va hamkorlikda o'rganish, oliy ta'limda esa tadqiqotga asoslangan o'qitish metodlari sinovdan o'tkazildi. Tahliliy jarayonda psixologik diagnostika vositalari sifatida "Raven matritsasi", "Motivatsion so'rovnoma", "O'quv faoliyatiga munosabat testi" kabi asboblari qo'llanildi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda deskriptiv statistika, o'rtacha qiymatlar tahlili hamda korrelyatsion tahlil usullari ishlatildi. Ushbu usullar yordamida yoshga mos metodik yondashuvlarning o'quvchi faolligi, ijtimoiy adaptatsiya va o'zlashtirish darajasiga ta'siri aniqlab chiqildi. Tadqiqot natijalari

metodik tavsiyalar shaklida umumlashtirilib, pedagoglar faoliyatida amaliy qo'llash uchun ishlab chiqilgan.

1-Jadval. Yosh davrlariga mos ta'lim va tarbiya metodikalarining asosiy xususiyatlari

Yosh bosqichi	Psixologik xususiyatlari	Ta'lim metodlari va yondashuvlar	Tarbiya shakllari	Asosiy maqsad
Maktabgacha yosh (3–6 yosh)	O'yin orqali idrok, tasavvur kuchli	O'yin asosidagi o'qitish, sensor metodlar	O'yinli tarbiya, ertak terapiyasi	Qiziqish uyg'otish, emotsional rivojlantirish
Boshlang'ich sinf (7–10 yosh)	Tasavvurdan mantiqqa o'tish, kuzatuvchanlik	Ko'rgazmali, amaliy, suhbat asosida o'qitish	Rag'batlantirish, jamoaviy tarbiya	Mustaqil fikrlashni shakllantirish
O'rta maktab (11–15 yosh)	Mantiqiy fikrlash, o'z-o'zini anglash bosqichi	Muammoli ta'lim, interaktiv usullar	Muloqot, hamkorlikka asoslangan tarbiya	Tahliliy fikrlash, ijtimoiy moslashuv
Yuqori sinf (16–18 yosh)	Shaxsiylik, mustaqillik kuchayadi	Loyihaviy, muhokamali, tadqiqot asosidagi metodlar	Shaxsiy mas'uliyatni tarbiyalash	Hayotiy maqsad va yo'nalishni aniqlash
Talabalik davri (18 yoshdan yuqori)	Kognitiv va ijtimoiy yetuklik bosqichi	Mustaqil izlanish, reflektiv ta'lim, muammoli o'qitish	Ijtimoiy faollikni oshirish, liderlik	Kasbiy va shaxsiy o'sishni ta'minlash

Ushbu jadvalda pedagogik psixologiyada yoshga mos ta'lim va tarbiya metodikalarining asosiy jihatlari tizimli tarzda yoritilgan. Jadvalda har bir yosh davrining psixologik xususiyatlari, ta'lim metodlari, tarbiya shakllari va ularning maqsadlari o'zaro uyg'unlikda ko'rsatilgan bo'lib, bu yosh omilining ta'lim jarayonidagi ahamiyatini yaqqol ifodalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin asosidagi o'qitish eng samarali metod sanaladi, chunki bu davrda idrok, tasavvur va qiziqish asosiy o'rinda turadi. Shuningdek, o'yinli tarbiya va ertak terapiyasi orqali bolalarda emotsional muvozanat, nutq va ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida esa ko'rgazmali va amaliy metodlardan foydalanish ularning kuzatuvchanligini kuchaytiradi, shuningdek, jamoaviy faoliyat orqali ijtimoiylashuv jarayoni tezlashadi.

2-Jadval. Yoshga mos ta'lim metodlarining samaradorlik darajasi (tajriba natijalari asosida)

Yosh guruhi	Qo'llanilgan metodika	O'quvchilarning faolligi (%)	O'zlashtirish samaradorligi (%)
Maktabgacha yosh (3–6)	O'yin asosida o'qitish	85	78
Boshlang'ich sinf (7–10)	Ko'rgazmali va amaliy yondashuv	80	82
O'rta maktab (11–15)	Muammoli ta'lim, interaktiv metodlar	88	85
Yuqori sinf (16–18)	Tadqiqot va loyihaviy o'qitish	91	88
Talabalik davri (18+)	Reflektiv va mustaqil o'qitish	93	90

Ushbu jadvalda yoshga mos ta'lim metodikalarining o'quvchilarning faolligi va bilim o'zlashtirish samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, har bir yosh davrida o'quvchilarning psixologik va fiziologik xususiyatlariga mos ta'lim metodikasini tanlash o'quv jarayonining muvaffaqiyatini belgilaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin asosida o'qitish eng yuqori motivatsiyani yuzaga keltirsa, o'rta va yuqori sinflarda interaktiv hamda tadqiqotga asoslangan usullar o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalik davrida esa reflektiv va mustaqil o'qitish yondashuvlari eng samarali natijalarni ko'rsatgan bo'lib, bu yoshda shaxsning o'zini anglash va tahlil qilish qobiliyatlari kuchaygani bilan izohlanadi. Shu bilan birga, jadval tahlili pedagogik psixologiyada yoshga mos metodikani tanlash o'quv samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot muhokamasi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari pedagogik psixologiyada yoshga mos ta'lim va tarbiya metodikalarini o'quvchilarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida yosh omilini hisobga olish nafaqat o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi, balki ularning o'quv faoliyatiga bo'lgan ichki motivatsiyasini ham kuchaytiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin faoliyati orqali o'qitish, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ko'rgazmali va tajribaviy metodlardan foydalanish, o'rta ta'lim bosqichida muammoli vaziyatlar asosida o'rganish, oliy ta'limda esa mustaqil izlanish va ilmiy fikrlashni rivojlantirish samarali natijalar bergan. Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rovnomalar va kuzatuvlar natijasida aniqlanishicha, yoshga mos metodlarni qo'llagan pedagoglar dars

jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini, o'z fikrini erkin ifoda etish ko'nikmasini va o'zlashtirish darajasining yuqoriligini kuzatganlar. Aksincha, yosh xususiyatlariga mos bo'lmagan metodik yondashuvlar o'quvchilarda charchoq, befarqlik va passivlikni keltirib chiqargan. Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari va Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi asosida o'tkazilgan tajriba darslarida, o'qituvchi tomonidan o'quvchining bilish salohiyatiga mos topshiriqlar berilganda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi 25–30% ga oshgani aniqlangan. Bu esa yoshga mos metodikalarning samaradorligini amalda isbotlaydi. Shuningdek, Erikson nazariyasi asosida o'rganilgan psixososial bosqichlar har bir yoshda motivatsion yondashuvning turlicha shakllanishini ko'rsatdi: kichik yoshdagi bolalar uchun o'yin, o'rta yoshdagi o'quvchilar uchun musobaqa elementi, katta yoshdagilar uchun esa shaxsiy mas'uliyat hissi asosiy rag'bat omili bo'lgan. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'qituvchilarning psixologik-pedagogik tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lgan muassasalarda yoshga mos ta'lim yondashuvlari samaraliroq natija beradi. Shu bois, pedagogik psixologiyada o'qituvchilarni yosh davrlar psixologiyasi, differensial ta'lim metodlari va kommunikativ strategiyalar bo'yicha muntazam malaka oshirish muhim hisoblanadi. Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yoshga mos ta'lim metodikalari o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantiradi, ta'lim jarayonini insonparvarlik tamoyillari asosida tashkil etish imkonini yaratadi va pedagogik amaliyotda innovatsion yondashuvlarning ilmiy asosini mustahkamlaydi.

Xulosa. Yoshga mos ta'lim va tarbiya metodikalari pedagogik psixologiyaeng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u shaxsning tabiiy rivojlanish jarayonini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, har bir yosh bosqichining psixologik, fiziologik va intellektual xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan metodikalar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, Piaget va Vygotskiy nazariyalariga tayangan holda tuzilgan o'qitish yondashuvlari o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirish, mustaqil qaror qabul qilish, muloqot madaniyatini shakllantirishda ijobiy natijalar beradi. Shuningdek, yoshga mos tarbiya metodlari orqali bolalarda ijtimoiy faollik, mas'uliyat hissi, empatiya va hamkorlik ko'nikmalari rivojlanadi.

O'qituvchi va tarbiyachilarning psixologik tayyorgarligini kuchaytirish, ularning har bir yosh guruhiga mos metodlarni qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining muhim talabi hisoblanadi. Shunday ekan, pedagogik psixologiya fanida yosh xususiyatlariga asoslangan metodik yondashuvlarni keng joriy etish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish nafaqat ta'lim samaradorligini, balki inson kapitalining sifatini ham oshiradi. Natijada, yoshga mos ta'lim va tarbiya tizimi shaxsning har tomonlama

barkamol rivojlanishini ta'minlaydi hamda zamonaviy pedagogik amaliyotning ajralmas qismiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. — Москва: Педагогика, 2020.
2. Piaget J. The Psychology of the Child. — New York: Basic Books, 2013.
3. Elkonin D.B. Psixologiya obucheniya mladshego shkol'nika. — Moskva: Akademiya, 2019.
4. Bruner J. Actual Minds, Possible Worlds. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.
5. Galperin P.Ya. Vvedenie v psixologiyu obucheniya. — Moskva: Nauka, 2018.
6. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. — New York: Basic Books, 2011.
7. Vohidova D. Pedagogik psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2021.
8. Karimova V. Psixologiyada yosh xususiyatlari. — Toshkent: Fan, 2020.